

УДК 346

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.26>

УЧАСТЬ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ У ПРАВОВІДНОСИНАХ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Рябцова А.Г.,

аспірантка Державної установи

*«Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова НАН України»*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5817-7026>

Рябцова А.Г. Участь суб'єктів господарювання у правовідносинах у сфері використання природних ресурсів.

У статті здійснено аналіз участі суб'єктів господарювання у правовідносинах у сфері використання природних ресурсів. Враховано доктринальні та законодавчі підходи до поняття «суб'єкти господарювання», а також їх класифікації. З'ясовано офіційні статистичні дані щодо кількості державних підприємств та господарських товариств, у статутному капіталі яких частка держави становить понад 50% нараховують, а також загалом суб'єктів господарювання на території України. Підкреслено, що через війну, окупацію частини території України, знищення багатьох об'єктів, будівель, природних ресурсів статистика по кількості суб'єктів господарювання буде суттєво меншою у поточному році.

Проаналізовано поширений підхід визначати суб'єкти господарювання через їх правосуб'єктні ознаки. Обґрунтовано, що суб'єкти господарювання, які у своїй діяльності використовують природні ресурси мають такі основні ознаки: наявність відокремленого майна; державна реєстрація у організаційно-правовій формі, визначеній законом, право використовувати природні ресурси у господарській діяльності у порядку спеціального та загального природокористування.

Проаналізовано правові засади використання суб'єктами господарювання у своїй діяльності природних ресурсів як в порядку спеціального, так і загального природокористування. Серед природних ресурсів на використання яких суб'єкту господарювання потрібно отримати спеціальний дозвіл, наступні: ресурси континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, тварини та морські ссавці, які знаходяться у природньому середовищі, інші об'єкти тваринного світу, які мають загальнодержавне значення; природні ресурси, які є на території загальнодержавного природно-заповідного фонду тощо.

Запропоновано класифікувати суб'єктів господарювання виокремити із позиції використання природних ресурсів за такими критеріями: залежно від характеру використання природних ресурсів; залежно від правової основи використання природних ресурсів; залежно від правового режиму використання природних ресурсів. Розроблено зміни до Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» із врахуванням воєнного стану.

Ключові слова: суб'єкт господарювання, господарські правовідносини, природні ресурси, воєнний стан.

Ryabtsova A.G. Participation of business entities in legal relations in the field of natural resource use.

The article analyzes the participation of business entities in legal relations in the field of natural resource use. Doctrinal and legislative approaches to the concept of «business entities» are taken into account, as well as their classification. Official statistical data on the number of state-owned enterprises and business associations in the charter capital of which the state's share is more than 50%, as well as the total number of business entities on the territory of Ukraine, have been clarified. It is emphasized that due to the war, the occupation of part of the territory of Ukraine, the destruction of many objects, buildings, and natural resources, the statistics on the number of business entities will be significantly smaller this year.

The common approach of defining business entities through their legal entity features is analyzed. It is substantiated that economic entities that use natural resources in their activities have the following main

characteristics: the presence of separate property; state registration in the organizational and legal form specified by law, the right to use natural resources in economic activity in the order of special and general nature use.

The legal principles of the use of natural resources by economic entities in their activities, both in the order of special and general nature use, are analyzed. Among the natural resources for the use of which a business entity needs to obtain a special permit are the following: resources of the continental shelf, the exclusive (marine) economic zone, animals and marine mammals that are in the natural environment, other objects of the animal world that are of national importance ; natural resources that are on the territory of the national nature reserve fund, etc.

It is proposed to classify business entities from the point of view of the use of natural resources according to the following criteria: depending on the nature of the use of natural resources; depending on the legal basis for the use of natural resources; depending on the legal regime of use of natural resources. Amendments to the Law of Ukraine «On the permit system in the sphere of economic activity» have been developed, taking into account the state of war.

Key words: business entity, economic legal relations, natural resources, martial law.

Постановка проблеми. Складність дослідження правового статусу суб'єктів господарювання зумовлена специфікою та комплексністю правового регулювання відносин за їх участі, зокрема не тільки господарським правом, але і екологічним, земельним, лісовим, водним та іншими спеціальними галузями. В умовах війни знищення інфраструктури, завдання нищівної шкоди довкілля призвело до обмеження і навіть зупинки діяльності багатьох суб'єктів господарювання, що в підсумку призводить до важких економічних наслідків у масштабі всієї України. З огляду на це вкрай важливим є аналіз участі суб'єктів господарювання у правовідносинах у сфері використання природних ресурсів в умовах сучасних ризиків.

Стан опрацювання цієї проблематики неповний, оскільки детально правовий статус суб'єктів господарювання досліджувала низка вчених (К.І. Апанасенко, Т.М. Кравцова, В. Мамутов, В.Г. Олюха, В.А. Устименко та інші), проте питання пов'язані із участю суб'єктів господарювання у правовідносинах у сфері використання природних ресурсів є не достатньо дослідженими.

Метою статті є критичний огляд та аналіз участі суб'єктів господарювання у правовідносинах у сфері використання природних ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Згідно ст. 55 ГК України суб'єктами господарювання є як господарські організації (юридичні особи, які створені згідно законодавства та здійснюють господарську діяльність), так і фізичні особи-підприємці (ними можуть бути як громадяни, так і особи без громадянства).

У доктрині господарського права традиційно склалися підходи до класифікації видів суб'єктів господарювання, які були закріплені у ГК України. Зокрема, ч. 3 ст. 55 передбачає їх поділ на суб'єкти великого підприємництва, середнього або мікропідприємництва. Окрім того, ГК України у ст. 62 та ст. 63 визначає поняття підприємства та його види (унітарні та корпоративні; приватні, колективної власності, комунальні, державні, засновані на змішаній формі власності, спільне комунальне підприємство).

За офіційною статистикою станом на 1 жовня 2022 року кількість державних підприємств та господарських товариств, у статутному капіталі яких частка держави становить понад 50% нараховують 3306 [1]. За даними Державної служби статистики України всього на території України у 2021 році здійснювало діяльність 1956320 суб'єктів господарювання (фізичних осіб-підприємців – 1585414 та юридичних осіб – 370906), з яких за сферами економічної діяльності: у сільському, лісовому та рибному господарстві – 70803 (фізичних осіб-підприємців – 23050 та юридичних осіб – 47753); промисловості – 121787 (фізичних осіб-підприємців – 72728 та юридичних осіб – 49059); будівництві – 56627 (фізичних осіб-підприємців – 25127 та юридичних осіб – 31500) [2]. У 2022 році через війну, окупацію частини території України, знищення багатьох об'єктів, будівель, природних ресурсів статистика по кількості суб'єктів господарювання буде суттєво меншою.

Доволі поширеним є підхід визначати суб'єкти господарювання через їх правосуб'єктні ознаки, зокрема наявність відокремленого майна, право безпосередньо здійснювати господарську діяльність та використовувати її результати [3, с. 51]. Водночас вказана позиція явно не повна, серед важливих ознак суб'єктів господарювання також такі як їх державна реєстрація у порядку, визначеному законом, а також створення у відповідній організаційно-правовій формі.

При аналізі окремих видів суб'єктів господарювання, що в основі виробництва використовують природні ресурси, Т.С. Новак та В.О. Мельник виділяють такі, які притаманні суб'єкту аграрних правовідносин: самостійне володіння та розпорядження відокремленим майном; основою виробництва у майновому комплексі є природний об'єкт (земля сільськогосподарського призначення); здійснює діяльність із дотриманням екологічної безпеки; володіє сертифікатом відповідності; внесений до реєстрів, згідно вимог закону [4, с. 71]. Не з усіма вказаними ознаками можна погодитися, якщо перші ознаки відображають саме особливості суб'єкта господарювання, що використовує як основу своєї господарської діяльності природні ресурси, то ознака «про внесення до реєстрів, згідно вимог закону» має бути скоріш замінена на «пройшов державну реєстрацію, згідно вимог закону».

Крім того, зустрічається і поділ суб'єктів господарювання у окремі групи в залежності від сфери виробництва. Так, до прикладу Т.С. Новак та В.О. Мельник пропонують виділяти суб'єктів аграрних правовідносин (автори їх також називають суб'єктами-виробниками сільськогосподарської продукції), а також пропонують і підвидову класифікацію в залежності від сфери виробництва: виробники продуктів харчування, виробники сировини, виробники рослинної, тваринної продовольчої продукції, рибного господарства, бджільництва тощо. Безперечно, суб'єктів господарювання можна поділяти на різні види у залежності не тільки від сфери діяльності, але і видів природних ресурсів, які вони використовують. Вчені також пропонують виділяти сільськогосподарське підприємство, яке на їх думку може здійснювати діяльність у таких формах – кооператив, державне (чи комунальне) сільськогосподарське підприємство, сільськогосподарське товариство, в іншій формі, заснований на приватній власності [4, с. 67]. При цьому вказана позиція є дискусійною, з огляду на нерозмежування організаційно-правової форми та виду суб'єкта господарювання.

Таким чином, суб'єкти господарювання, які у своїй діяльності використовують природні ресурси мають такі основні ознаки: наявність відокремленого майна; державна реєстрація у організаційно-правовій формі, визначеній законом, право використовувати природні ресурси у господарській діяльності у порядку спеціального та загального природокористування.

На разі, суб'єкти господарювання можуть використовувати у своїй діяльності природні ресурси як в порядку спеціального, так і загального природокористування (ст. 149 ГК України). Питання отримання дозволів регулюється Законами України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про природно-заповідний фонд України», а також підзаконними нормативно-правовими актами (наприклад, Постановою КМУ № 459 [5], Постановою КМУ № 982 [6], Постановою КМУ № 761 [7] та ін.) тощо.

Загалом вчені при аналізі використання природних ресурсів у господарській діяльності обґрунтовують, що вказаний інститут є суміжним і для господарського, і для екологічного права (О.П. Віхров [8, с. 394], О.В. Шаповалова [9, с. 198]). Зустрічається і підхід віднесення інституту використання природних ресурсів у спектрі аналізу його місця у дозвільному механізмі, до адміністративних (Н.Р. Кобецька [10, с. 347]).

З одного боку вчені підкреслюють, що предметом Господарського кодексу (ч. 1 ст. 4) не є земельні, лісові, гірничі, водні та інші відповідні види відносин у сфері охорони довкілля. З іншого боку зауважують, що режим господарського використання природного ресурсу та режим охорони і відтворення довкілля переплетені. О. В. Шаповалова у вказаному контексті також зауважує, що сталий розвиток забезпечує підхід, за якого господарсько-правові засоби виконують завдання по цілісній правовій регламентації важлих економічних рішень, які з одного боку опосередковують господарське використання природних ресурсів, з іншого боку забезпечують соціальне спрямування природокористування [11, с. 26]. З вказаним підходом варто погодитися, адже вкрай важливо гарнтувати принципи сталого розвитку у господарсько-правовому механізмі регулювання використання природних ресурсів у господарюванні.

Серед природних ресурсів на використання яких суб'єкту господарювання потрібно отримати спеціальний дозвіл, наступні: ресурси континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, тварини та морські ссавці, які знаходяться у природньому середовищі, інші об'єкти тваринного світу, які мають загальнодержавне значення; природні ресурси, які є на території загальнодержавного природно-заповідного фонду; ті тварини і рослини, що включені до Червоної книги України; ті корисні копалини, що не відносяться до загальнопоширених, природні ресурси місцевого рівня; водні біоресурси; рослинні угруповування, включені до Зеленої книги України [12]. Але і тут є винятки, зокрема законодавство у ряді випадів дозволяє використання суб'єктами господарювання природних ресурсів без спеціальних дозволів. Наприклад, згідно статті 23 Кодексу України про надра як власники, так і

користувачі земельних ділянок мають право на своїх ділянках без спеціальних дозволів на видобуток корисних копалин місцевого значення, торфу (до двох метрів завглибшки), а також підземних вод (окрім мінеральних) для всіх потреб (окрім виробничих по фасуванню питної води), але у обсязі не більше треста кубічних метрів за одну добу. А якщо воду (окрім мінеральної) добувають власники та користувачі, що виробляють сільськогосподарські товари, і частка сільськогосподарського виробництва у попередньому році становить не менше сорок п'яти відсотків, то вони без спеціальних дозволів впраі добувати підземні води як для виробничих, так і для господарських і побутових потреб [13].

Водночас враховуючи воєнний стан необхідно доповнити п. 15 статті 4-1 Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» новим реченням такогозмісту: «Документи дозвільного характеру, видані суб'єктам господарювання, що здійснюють діяльність на території активних бойових дій, вважаються такими, що подовжили строк своєї дії на період воєнного стану, про що дозвільні органи протягом трьох днів вносять відомості до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань».

Висновки. Отож, суб'єкти господарювання, які у своїй діяльності використовують природні ресурси мають такі основні ознаки: наявність відокремленого майна; державна реєстрація у організаційно-правовій формі, визначеній законом, право виокремити природні ресурси у господарській діяльності у порядку спеціального та загального природокористування.

Можна виокремити із позиції використання природних ресурсів такі види суб'єктів господарювання: 1) залежно від характеру використання природних ресурсів (суб'єкти господарювання, у основі господарської діяльності яких є використання природних ресурсів; суб'єкти господарювання, у господарській діяльності яких використання природних ресурсів є допоміжним); 2) залежно від правової основи використання природних ресурсів (суб'єкти господарювання, які використовують природні ресурси на праві власності; суб'єкти господарювання, які використовують природні ресурси на праві користування); 3) залежно від правового режиму використання природних ресурсів (суб'єкти господарювання, які використовують природні ресурси в порядку спеціального природокористування; суб'єкти господарювання, які використовують природні ресурси в порядку загального природокористування; суб'єкти господарювання, які використовують природні ресурси як в порядку спеціального, так і в порядку загального природокористування).

Список використаних джерел:

1. Суб'єкти господарювання державного сектору економіки (державних підприємств, їх об'єднань, дочірніх підприємств та господарських товариств, державна частка у статутному капіталі яких перевищує 50 відсотків), станом на 01.10.2022. / Фонд державного майна. URL: <https://www.spfu.gov.ua/ua/content/spf-stateproperty-Subiекti-gospodaruvannya.html> (дата звернення: 29 листопада 2022 р.).
2. Кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності / Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 29 листопада 2022 р.)
3. Чаплигін К.М. Державне регулювання суб'єктів господарювання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 17. С. 50–52.
4. Новак Т.С., Мельник В.О. Суб'єкти правовідносин у сфері органічного сільськогосподарського виробництва: загальна характеристика. «ПРАВО. ЛЮДИНА. ДОВКІЛЛЯ» / «LAW. HUMAN. ENVIRONMENT». 2021. Vol. 12, № 2 . С. 65–73.
5. Про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду і встановлення лімітів використання ресурсів загальнодержавного значення: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.08.1992 № 459. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-92-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30 листопада 2022 р.).
6. Про затвердження Порядку видачі дозволу на переведення земельних лісових ділянок до нелісових земель у цілях, пов'язаних із веденням лісового господарства, без їх вилучення у постійного лісокористувача або відмови в його видачі, переоформлення, видачі дублікату зазначеного дозволу: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.2013 № 982. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/982-2013-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30 листопада 2022 р.).
7. Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 № 761. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-2007-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02 грудня 2022 р.).

8. Віхров О.П. Організаційно-господарські правовідносини: монографія. Київ, 2008. 512 с.
9. Шаповалова О.В. Правове забезпечення підтримки і розвитку господарювання: монографія. Луганськ, 2004. 280 с.
10. Кобецька Н.Р. Дозвільне та договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2016. 418 с.
11. Шаповалова О.В. Адаптація господарського законодавства до вимог ЄС щодо сталого розвитку. *Актуальні проблеми права: теорія та практика*. 2016. № 32. С. 25–40.
12. Про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду і встановлення лімітів використання ресурсів загальнодержавного значення. Постанова Кабінету Міністрів України від 10.08.1992 № 459. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-92-%D0%BF#Text>.
13. Кодекс України про надра: від 27.07.1994 № 132/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80#n188>.